

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 355/359(=512.1)

Ярослав Пилипчук*

Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

Дана стаття присвячена політичній історії Буджацької Орди у XVI–XVII ст. Буджацька Орда виокремлювалась зі складу Кримського ханства сучасниками вже у XVI ст. Її населення підтримувало опозиційних кримським ханам Ахмед-Гірея та Іслам-Гірея. З переселенням значної маси ногайців до Буджаку на початку XVII ст. сепаратистські тенденції тільки посилились. Свого апогею вони досягнули за правління Кантемір-мірзи. Цей ногайський вождь активно втручався у кримські справи, використовуючи ворожнечу між окремими Гіреями. Він проводив активну антипольську політику, здійснюючи набіги на кордони Речі Посполитої. У багатьох походах він діяв вдаліше ніж кримські хани і опинився у фаворі у Османів. Тривалий час турецький султан підтримував сепаратизм та діяльність Кантемір-мірзи. Тільки коли Кантемір почав загрожувати перебуванню Кримського ханства у сфері османського впливу, його усунули. Наступний сплеск сепаратизму відбувся в 1699–1701 рр., коли Газі-Гірей зробив спробу перейти у російське підданство через контакти з Іваном Мазепою. Буджакці як правило брали участь у більшості важливих кампаній, зокрема під час Хмельниччини, турецько-польських війн, конфліктів у дунайських князівствах.

Ключові слова: Буджацька Орда, Буджак, татари, ногайці, Кантемір-мірза, Кримське ханство.

Одним із досі малодосліджених питань історії Східної Європи є історія Буджаку. Попри наявність статей присвячених окремим питанням історії Буджаку досі не було написано статті присвяченої політичній історії Буджацької Орди у XVI–XVII ст. На відміну від історії Буджаку у XVIII ст. більш рання історія цього регіону не так добре відома. С. Гізер обмежився статтею присвяченою Кантемір-мірзі, а Т. Чухліб та В. Станіславський описали

*Кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу Євразійського степу Інституту сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України.

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

козацький похід на Буджак у 1683/1684 рр. та взаємини І. Мазепи з Буджацькою Ордою відповідно [10; 61; 45]. Окремі питання політичної історії Буджаку досліджувала С. Паламарчук [33; 34]. І. Смірнов зробив історично-археологічний нарис історії Буджацької Орди [44]. А. Шабашов дослідив етнімію Буджацької Орди [58]. Т. Джеміль присвятив свою статтю питанню територіальних меж та кількості населення Буджаку [48]. В. Трепавлов у частині своєї книги про ногайців простежив міграцію ногайців до Буджаку [48]. Завданням нашої студії є реконструкція політичної історії Буджацької Орди у XVI–XVII ст. Необхідно відзначити характерні риси політики буджакців у відносинах із сусідами.

Необхідно вказати, що у період з 1391 по 1484 рр. тюрки Буджаку перебували під владою Князівства Молдова. Ібн Арабшах згадував про мусульманських полонених Кара-Богдан. Ал-Хусайні вказував на те, що частина татар пішла у Лакурбунду у Богдані. Язиджіюглу Алі згадував, що на території Кара-Богдану (Молдови) опинилась занедбана мечеть. Внаслідок спільного походу турків і татар на Молдову у 1484 р., Буджак разом з поселенням Дубосари, Кавшаном, Балтою, опинився під владою Кримського ханства. До турок відійшли тільки Кілія та Аккерман проте це були провідні торгові центри краю. Буджак був спільним османсько-кримським володінням. На початку XVI ст. кримці розселили у Буджаці частину улусів Великої Орди, що підкорились Гіреям. Вони стали відомі як білгородські козаки. У 1538 р. після чергового походу кримців та турків до Кримського ханства відійшло місто Бендери. Назва Буджак ймовірно була тюркською і її дав кримський хан, оскільки прямиий переклад це кут, а Буджак якраз і був крайнім західним кутом кримських володінь. До володінь кримців входили також поселення Сарата (Татарбунари), переправа Ісмаїлія (Ізмаїл), Тімурабад (Рені). Необхідно зауважити, що С. Паламарчук фіксує роки ногайських переселень 1569 та 1606 рр., а сам етнімі буджацькі татари цілком справедливо вважає екзоетніміом. Етнічний склад населення Буджацької Орди після переселення

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

в Буджак ногайців багато в чому був схожий на етнонімію населення східної частини Дашт-і Кипчак. Так у буджацьких ногайців та кочових узбеків співпадало 23 етноніма (назв родів) [60; Негри 1844; 56; 3, с. 215; 48, с. 164; 13, с. 122; 14, п. 145-149; 32, с. 401-402; 74, р. 18-19; 49, с. 449-450; 34, с. 361-366; 44, с. 33, 36; 33, с. 72-73; 58, с. 114-123].

Починаючи з 1546 р. Сахіб-Гірей почав розселяти у Буджаці ногайців із Криму. Переселення продовжувалось і в 50–60-х рр. XVI ст. На чолі з Ісою-Ходжею прибули мігранти з Великої Ногайської Орди, які втікали від другої Смути. За даними Дмитра Кантеміра, у 1568 р. у Буджаці проживало 30 тис. татар. Варто зауважити, що з району Буджаку татари здійснювали напади на сусідні землі. Так у 1513 р. буджакці вдерлись до Молдавії. Ймовірно вони брали участь у поході Ахмед-Гірея на Велике Князівство Литовське у 1518 р. і воювали проти Станіслава Лянцкоронського у 1516 р. поблизу Овідієвого озера, здійснюючи переслідування козацького загону, який напав на Аккерман. На початку XVI ст. Буджак разом із майбутнією територією Єдисану опинилась під владою Ахмед-Гірея, який загинув у 1519 р. у протистоянні зі своїм братом Мехмед-Гіреєм I. Після Ахмед-Гірея володіннями на північний захід від Дніпра знаходились під владою Іслам-Гірея з 1524 по 1537 рр. Хани Мехмед-Гірей I та Сахіб-Гірей I відповідно придушили виступити своїх родичів на околицях держави. Буджакці часто брали участь у спільних походах кримців. Їх починають виокремлювати у окреме політичне об'єднання. Так, Міхалон Литвин у середині XVI ст. вказував, що є буджацькі татари. Жан де Люк вказував, що буджацькі татари мешкають в околицях володіння Басараби та поблизу Аккермана. Марцін Броневський вказував, що очаківські та білгородські степи небезпечні для подорожучих. Йоган Тунман називав Буджак кримською частиною Бесарабії. Гійом Левасер де Боплан вказував, що буджакці є найхоробрішими з ногайців. Без участі буджацьких ногайців не мала обійтись війна Івоні у 1574 р., оскільки татари, які разом з турками протистояли козакам та полякам Яна Сверчовського та молдованам Йони Лютого. У

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

відповідь на це буджакці у складі татарського війська у 1575 р. напали на Річ Посполиту за часів польського безкоролів'я. Мацей Стрийковський, Олександр Гваньїні та Марцин Бельський вказували на участь 22 тис. буджакців (цифра набагато завищена) у вторгненні на терени Речі Посполитої. Варто зазначити, що буджакці в основному вторгались на Галичину та Поділля через так званий Волоський шлях, який починався у Аккермана, йшов через Молдову і проходив землями Галичини. Цим шляхом вдерлось і військо Газі-Гірея II, яке напало на Галичину у 1593 р., а прибуло до Угорщини в 1594 р. Назад він повертався через Трансильванію та Молдову, тобто іншим відгалуженням Волоського шляху. Поблизу Цецори Я. Замойський у 1595 р. дав бій війську татар, яке поверталось з угорського походу [48, с. 168; 28; 2; 14, п. 190-197; 56; 24, п. 74-86; 77, s. 93-94; 47, с. 944-945; 9, с. 210-222, 728; 65, s. 1365-1367, 1719-1740, 1744-1745; 73, р. 101; 76; 64, s. 213, 215-216, 218; B6, с. 250-287; 7, с. 230-273; 20; 50; 1; 49, с. 451; 33, с. 73].

Розпад Великої Ногайської Орди та експансія калмиків примусила частину ногайців переселитися на захід. Кримські хани розселили їх у своїх володіннях у Приазов'ї та Причорномор'ї. Значна кількість ногайців мігрувала у Буджак у 20-30-х рр. XVII ст. За рахунок прибулих ногайців Гіреї планували посилити своє військо. Проте окрім самих воїнів до кримських володінь прибули і ногайські аристократи, які мали великі амбіції. Одним із таких вождів був Кантемір-мірза. У 1606 р. він здійснив похід на Брацлавщину в район Немирова та Вінниці, але був переможений поляками у битві при Каравайні. Буджаком ж тоді правили мірзи Алі та Бахадур. У 1610 р. вони прийняли у себе політичних емігрантів Шахін-Гірея та Мехмед-Гірея. Кримський хан був змушений здійснити похід на Буджак і під Тілігулом у 1614 р. здобув перемогу над силами ханзаде та ногайських мірз. У 1612 р. буджакці спустошували місцевості поблизу Кам'янець-Подільського. Взимку 1616–1617 рр. Кантемір здійснив похід на Галичину. Похід на Кам'янець-Подільський також був достатньо вдалим, оскільки буджакці спустошивши околиці міста повернулись

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

майже без втрат. У 1618 р. буджакці здійснили похід на українські землі Речі Посполитої. На відміну від загонів більш східних ногайців та кримців буджакці вдало уникнули удару з боку польського війська. У 1619 р. буджакці спустошили Молдову, що було зафіксовано Симеоном Лехаці. У 1620 р. Кантемір-мірза брав активну участь у битві при Цецорі. Під час Хотинської кампанії 1621 р. османо-кримських військ Кантемір діяв автономно і спустошуючи місцевості Поділля та Галичини відрізав польсько-литовсько-українське військо від постачання та взаємодії з іншими військовими контингентами. І він був відзначений Мустафою Наїмою, як один із головних тріумфаторів битви під Цецорою. У 20-х рр. XVII ст. Кантемір став ворогом нового кримського хана Мухаммеда-Гірея III і його брат Шахін-Гірей планував здійснити набіг на Буджак у 1623 р. Причиною конфлікту Кантеміра з кримськими ханами було те, що він планував відокремити Буджак від Кримського ханства. Я. Собеський вказував, що навіть Джанібек-Гірей був у напружених відношеннях з ним. Польські дипломати вважали Кантеміра головним бар'єром на шляху до татарсько-польського порозуміння. Його буджакці часто нападали на володіння Речі Посполитої. Переселення значної маси ногайців позначилось на антропології населення регіону. У антропологічному відношенні ногайці були схожі на населення золтоординського Поволжя і у них була помітна монголоїдність. Ховали своїх померлих ногайці за мусульманським поховальним обрядом, щоправда з деякими особливостями. Так ногайці клали своїх померлих не на боку, а на спині. Більшість ногайських поховань було знайдено в курганах попередніх епох, у той час як ісламська поховальна обрядовість передбачала лише невеликий насип. У деяких похованнях знаходили залишки заупокійної трапези, монети, гудзики, намиста. Небіжчиків ховали у гробах. У той час ногайців ховали за киблою (у напрямку до Мекки). Були камені, які притискали саван. Ногайці всупереч канонам іслама вживали у їжу кров, пили кумис та алкогольні напої. Серед буджакців часто траплялись мусульманські імена, хоча

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

використовувались і тюркські домусульманські. Середня тривалість життя ногайців складала 42-43 роки, а середній зріст 164-169 см. Евлія Челебі вказував, що ногайці платять десятю частину здобичі прибережному азі та очаківському паші [8, с. 41-61; 56; 10; 15; 16; 24, п. 95-110; 22, с. 314-315; 74, р. 20-21; 30, с. 45-47, 54-62, 67, 69-70; 79; 19, с. 113-116; 60; 49, с. 451-452; 34, с. 364-365; 44, с. 38-39; 33, с. 73; 57, с. 296-301].

Варто відзначити, що й Евлія Челебі та анонімне турецьке джерело повідомляло про Буджак як про окрему країну. Вказувалось, що до Буджаку переселилося 10 тис. Анонімне турецьке джерело наводить явно завищені дані про 30 тис. воїнів з буджакців. Необхідно зазначити, що мобілізаційний потенціал того ж Кримського ханства у битві під Молодями російський дослідник В. Пенской оцінював у 30 тис., а населення Буджака було значно меншим ніж у Криму. Військо хана у 80 тис. за даними Й. Тунмана, це також значне перебільшення. Після доби Кантеміра-мурзи вказувалось, що буджакцями керують яли-ага, а також султани та мірзи і вони тримають у жасі росіян, поляків та угорців. Так Марцин Броневский оцінював кількість їхніх воїнів у 8-10 тис. Кількість же мешканців орди сягало 20-30 тис. У наказі султана Ахмеда I від 1608 р. вказувалось про 5-10 тис. буджацьких татар. У посольському звіті зі Стамбула до Парижа вказувалось на 15 тис. татар. Гійом Левасер де Боплан вказував на 4-5 тис. воїнів та 8-10 тис. ногайців у цілому. Жан де Люк казав про 15 тис. буджацьких воїнів. 15 тис. це максимальна кількість, 5 тис. – мінімальна. Реально під Хотин та в Галичину хан міг привести 30 тис., а Кантемир – 5 тис. загалом чисельність буджакців оцінювалась у 35 тис. Евлія Челебі вказував на військо ногайців у 40-50 тис. воїнів, а Йоганн Тунман вважав реальною чисельність від 30 до 40 тис. воїнів [63, с. 239; 48, с. 168; 36, с. 56-66; 50; 1; 20; 60; 49, с. 452-453]. Вірменські хроністи брати Каменаці істотно перебільшили кількість воїнів Кантеміра, згадуючи про 80 тис. його воїнів. До того як прийти до Кам'янця-Подільського

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

буджакці йшли через Молдову. Повідомлялось також що пізніше Кантемір здійснив напад на Галичину до Замосця та Любліна [23].

У 1623 р. ногайці Кантеміра спустошили Снятинську та Перемишльську землі, дійшли до Краківського воєводства до Тарнова та Сандомира. За свідченнями Симеона Лехаці об'єднане військо Кантеміра, кримського хана та силістрійського бея Абаз-паши здійснило похід у напрямку Бара, Галича, Львова. У лютому 1624 р. Кантемір знову спустошив Снятинську землю, а його війська у Галчині під Чортковом зіткнулись з Конецпольским і були розгромлені. Гусарські та козацькі роти переслідували буджакців до самого Орешківського лісу. У червні того ж року Кантемір знову був на Покутті. Його ногайці прийшли під Перемишль та стали кошем під Медицем. Кантемір написав Сигізмунду III лист, у якому причиною походу вказував те, що король не може вгамувати козаків. Його воїни взяли ясир з місцевостей під Перемишлем, Дрогобичем, Ланцутом, Пшеворськом, Ярославом, Кросном, Жешувом. Населення Галичини та Малопольщі з селян організувало ополчення. Хоробро захищались мешканці Сітеша та гарнізон костела-фортеці у Новоселиці. У Близньому від татар захистився Я. Ласко, а у Жешуве – каштелян С. Лігеца. 19-20 червня відбулась битва Замойського із військами Кантеміра у районі Мартинова. Війська Речі Посполитої не дали переправитися буджакцям, а під Бистрицею, татари залишили ясир, щоб мати змогу врятуватись від переслідувачів [77, s. 142-147; 8, с. 102-110; 76, s. 366-367; 16].

Набіги ногайців та кримців на Річ Посполиту дещо стримувала взаємна ворожнеча між кримцями та буджацькими ногайцями. Е.Д. д'Асколи повідомляв, що криза 20-х рр. XVII ст. була обумовлена тим, що османський султан за порадою Кантеміра зробив ханом Джанібек-Гирея. Проти цього виступили Шахін-Гірей и Мехмед-Гірей. Італієць вказував, що Кантемір увів кримських ногайців Мансур-улу в Буджак. Вказувалось, що брат Кантеміра був убитий у Черкесії зятем Мехмед-Гірея. А ногаєць Салмаш, посланий Кантеміром за рабами до Черкесії, не був перехоплений ханським зятем. Хан

Я. Филипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

наказав його схопити Шахін-Гірею, однак той не впорався. Шахін-Гірей закликав на допомогу 4 тис. запорожців. За наказом султана Кантемір виступив із військом у похід на Крим і взяв у облогу Бахчисарай. На боці Джанібек-Гірея та Мехмед-Гірея бились кримці та запорожці. Османський комендант Кефе впустив у місто ногайців і зміг витримати аж доки не з'явилась османська флотилія з Джанібек-Гіреєм. Турки разом з ногайцями Кантеміра перемогли кримців і Шахін-Гірей втік до свого зятя – теміргойського паші. Варто зауважити, що ще у Добруджі на допомогу Кантеміру прийшли турецькі загони. За даними листа Джанібек-Гірея II російському царю Михайлу Федоровичу вказувалось, що Мехмед-Гірей та Шахін-Гірей взяли у облогу Кефе. Перемога османів над кримцями датована 1628 р. Шахін-Гірей утік до запорожців. У ярлику калги Девлета-Гірея повідомляється те саме. У більш пізній грамоті хана від січня вказано, що Мехмед-Гірей та Шахін-Гірей прийшов з козаками в Ор-Капи, але був переможений. Халім-Гірей повідомляв, що у 1627–1628 рр. у битві при Топрак Джанібек-Гірей II переміг Шахіна та Мехмеда Гіреїв. У битві загинув козацький гетьман М. Дорошенко. У 1629 р. буджакці та кримці організували спільний похід на Поділля. Під час кампанії помер син Кантеміра, а до полону потрапив Іслам-Гірей. Ногайці отримали високий статус під час правління Джанібек-Гірея та активністю ногайців були обумовлені війни Кримського ханства з Річчю Посполитою. Влада Кантемір-мірзи все посилювалась. Проте це не заважало відбивати набіги його військ. І. Ерліч повідомляв, що під Бурштином поляки С. Хмелецького та козаки Г. Чорного перемогли тисячу татар і у цій битві загинув син Кантемір-мірзи. У 1630 р. полковник Калиновський повідомляв про перехід декількох тисяч татар до Буджаку. У 1632 р. гетьман Петржицький згадував про небезпечку нападу з боку Буджака. У 1631 р. росіяни надіслали Кантемір-мірзі упоминки намагаючись отримати його підтримку. Проте у 1633 р. Кантемір-мірза брав участь у поході на росіян. У ньому він зазнав поразки. У тому ж році в жовтні війська Кантеміра перейшли Дністер і атакували війська С. Конєцпольського

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

біля Кам'янця-Подільського. Поляки перемогли їх у битві під Сасовим Рогом. У кампанії окрім ногайців взяли участь молдовани, кримці, турки під загальним командуванням Абаз-паші. Проте Павел Пясецький вказував на поразку турецько-татарських військ у 1633 р. У 1634 р. Джанібек-Гірей II обіцяв утримати Кантемір-мірзу від набігів, якщо король Володислав IV Ваза усуне з прикордоння запорожців [43, с. 492-499; 10; 8, с. 83-131; 67, s. 36; 37; 73, р. 885-889, 895-904; 63, с. 164-166; 25, с. 5-19; 33, с. 74-75].

Коли ж турки змістили Джанібек-Гірея з ханського престолу, протистояння Кантемір-мірзи з кримськими ханами поновилося. 9 березня 1637 р. кримці хана Інает-Гірея та запорожці П. Павлюка під Аккерманом воювали проти буджакців Кантеміра. Халім-Гірей вказував, що у 1634/1635 рр., скориставшись участю кримського війська у іранському поході мірза Кантемір напав на Крим. Хан, почувши про це, відразу ж повернув війська і спрямував їх проти буджакців. Він бився з ними під Аккерманом. Хан вимусив братів Кантеміра Урака та Кельмамета принести присягу на вірність ханству та конфіскував їхнє майно. В Османську імперію написали скаргу на дії Кантеміра. Хан писав про несправедливість мірзи османському султану, однак той не став карати вождя буджакців і у відповідь на це Інает-Гірей пограбував Кефе. Користуючись ситуацією, брати Кантеміра вбили калгу та нуреддіна під Аккерманом. За справедливістю хан звернувся до султана та під час особистої зустрічі Інает-Гірей посварився з Кантеміром. Хан був страчений Османами. Відносини кримців із турками настільки накалились, що у 1637 р. хан Бахадир-Гірей відправив посла до Речі Посполитої просити про допомогу проти Османів. Щоб зберегти Кримське ханство як вассала Османів були вимушені стратити Кантеміра. Після цього Бахадир-Гірей стратив Урак-мірзу та Сельман-шаха, а також почав репресії проти кримських ногайців Мансур-огли. Було страчено 25 мірз. Ногайці втікали до поляків та росіян [77, s. 154-161; 56; 76, s. 462-464; 26, с. 95-96; 73, р. 141-148; 25, с. 9-17; Паламарчук 1999, с. 74].

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

У середині XVII ст. під тиском калмиків до буджацьких степів переселились Орак-оглу та Ормамбет-оглу. Буджакці взяли участь у кампанії Б. Хмельницького у 1648 р., підійшовши на допомогу українцям під Пилявці. У 1649 р. разом з іншими підданими Гіреїв буджакці воювали проти поляків. У 1651 р. вони брали участь у битві при Берестечком. Перед битвою повідомлялось, що на допомогу Б. Хмельницькому прийшло 5 тис. буджакців і вони переправились поблизу Тягині (Бендер). За іншими свідченнями буджакців було 10 тис. Важливими були події у 1649–1650 рр. у Молдові. Коли буджакці повертались із Галичини в Буджак через Молдову їх атакували молдовани поблизу Братулен. Загін в кілька сот буджацьких ногайців був знищений, що стало причиною для кримського вторгнення у Молдову. Буджакці як і інші кримці спустошили країну до Сучави. У 1657–1662 рр. буджакці мали воювати проти трансільванців Дьордя Ракоці II, молдован Костянтина Щербана та волохів Міхні III. У 1657 р. буджакці здійснили напад на Правобережну Україну та билися з запорожцями під Очаковом. Можна відзначити, що буджакці у складі кримського війська мали брати у всіх значних кампаніях періода 1648–1665 рр., проте серед інших татар поляки їх виокремлювали лише інколи. Самовидець під 1664 р. згадував, що запорожці під керівництвом І. Сірка увійшли у контакт з калмиками й пройшли через степи до Буджаку та спустошили ханські села. Під Сараджином їх наздогнали та перемогли кримці та поляки С. Маховського. Самійло Величко згадував, що І. Сірко напав на ханські села у Білгородщині (Буджаці), але на зворотньому шляху був переможений С. Маховським. Григорій Грабянка повідомляв, що І. Сірко разом з калмиками здійснив набіг на Білгородщину (Буджак) та пограбував ханські села.

За часів Евлії Челебі ногайцями керував яли-агаси. Активна політика Кримського ханства на західному напрямку призвела до зміни кордонів. Ногайцям стало тісно у межах Буджаку. Найбільш південні молдовські землі відійшли до Буджацької Орди, а кордон пролягав по так званій лінії Халіл-паші,

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

встановлений у 1666 р. Орак-оглу та Ормамбет-оглу потіснили молдован і цей порядок був схвалений представником Османської імперії Халіл-агою. Кордон був проведений вздовж річки Ялпуг, Ялпузького ліману, Верхнього Траянового валу, вздовж кордонів Бендерської райі. Незважаючи на те, що Д. Кантемір включав Буджак у склад Молдавії як частину, буджакці не підкорялись молдовському господарю. Місцеві татари та ногайці тиснули на романське населення, вимушуючи їх переселятись на північ. Буджакські ногайці почали оселятись у Аккермані, Кілії, Сараті, Ізмаїлі, Бендерах. У XVIII ст. вони зайняли ще низку молдовських земель на території так званої двогадиної зони. Евлія Челебі у середині XVII ст. фіксував 200 татарських селищ. Наприкінці століття французький шпiон Л. Марсильї фіксував 300 буджацьких селищ. У XVIII ст. їх було вже близько 500 [26, с. 415-447; 67, с. 62-67, 70-71; 27, с. 138-139, 147-148, 199-200, 450-453, 457-459; 51, с. 77-78; 52, с. 210; 56; 29; 4; 5; 12; 40, с. 100-125; 54, с. 90-91; 55, с. 249-250; 18, Глава IV; 22, с. 333; 80, с. 231, 234; 67, с. 3-5; 70, р. 93-100; 69, р. 151; 60; 49, с. 453-454; 34, с. 365-366; 44, с. 36; 33, с. 74-75; 55].

Битва кримських татар Мухаммед-Гірея з буджакцями Аділь-Гірея поблизу Аккерману відбулась у 1664/1665 рр. Разом з ним буджакців очолювали Шейдяк, Урмамет, Кьор Йусуф-мірза. Через деякий час турецький султан Мурад IV змінив Аділь-Гірея на Селім-Гірея, проте кримці не надали підтримки українцям. У 1671 р. у березні через Дністер переправились буджакці Суїна Газі-аги. Для того щоб татарські набіги не позбавити П. Дорошенка підтримки правобережних українців гетьман був вимушений відправити загоны буджакців на Поділля та Волинь. Козаки П. Дорошенка були вимушені йти разом з ними. Ті з'являлись поблизу Кам'янця-Подільського та Дунаївців. Татари окрім Поділля розсіялись ще по Волині та Галичині. Користуючись цим поляки вступили у землі підконтрольні П. Дорошенку й перемогли його в бою під Тростянцем. Ці події були майстерно використані турками для оголошення війни. Татарських вторгнень регулярно зазнавали

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

Поділля, Волинь та Галичина. Кримці здійснили похід на Львів. Буджакці мали брати участь у всіх помітних подіях цієї війни. Після укладення миру у Журавно буджакці допомагали охороняти еялет Каманіче. Ймовірно, буджакці брали участь у Чигиринських походах турецького війська разом із іншими загонами Кримського ханства [52, с. 297-358; 73, р. 187-188, 999-1000; Літопис Самовидця 1971; 5; Грабянка 1992; 78, с. 62-70; 19, с. 114; 60; 44, с. 36; 33, с. 75].

Молдова була одним з театрів воєних дій Великої Турецької війни, яка розпочалась осадою турками Відня. Зазнавши поразки турки віддали стратегічну ініціативу. У 1683 р. Молдова перейшла на бік Речі Посполитої. Взимку 1683–1684 рр. отаман правобережних українських козаків С. Куницький здійснив похід на Буджак. При вступі поляків у Молдову на їхній бік перейшли молдовани. 5 грудня 1683 р. українці та молдовани отримали перемогу над турками та кримцями. Місцем битви називали Тілгротін (Філогранум), місцевість яка відповідає теперішнім Кіцканам. С. Куницький у битві переміг тягинського (бендерського) бея Алі, а також правителя Буджацької орди Алі-Гірея. Після перемоги козаки взяли ясир у Буджаку. С. Куницький дуже сильно перебільшив свою перемогу у листі до короля. Ян III Собеський наказував козакам не пропускати татар через Молдову і наказав відбиватись від наседаючого ворога. Його пропозиція полягала в тому, що від татар козаки мали оборонятись у фортифікаціях. За свідченнями Мехмед-Гірея, у битві під Кіцканами брали участь 30 тис. українців та молдован. Т. Чухліб оцінює їхні сили у 15-18 тис. Союзне військо спалювало села буджакців та здобуло Ізмаїл. 30 грудня 1683 – 4 січня 1684 р. війська калги Хаджі-Гірея чисельністю у 10-12 тис. завдали поразки козакам С. Куницького. Халім-Гірей повідомляв, що кримці зіткнулись з поляками поблизу Ізмаїла та перемогли їх. Окрім того, хан відправив на допомогу турецькому гарнізону Буди загін Азамат-Гірея. Джебеджі Хассан Езірі назвав цю битву поразкою польських гяурів під паланкою Яник Хисар. Відзначалось, що до того гяури спустошили

Я. Филипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

околиці Кілії та Ізмаїла, а також дійшли до Бендер. Атака кінноти кримців вимусила козаків панічно втікати, кинувши артилерію та хоругви. Інший турецький хроніст, Рашид-ефенді повідомляв, що Конашка (один з барабашських козаків), якого король призначив гетьманом, увійшов у союз з молдаванином (Штефаном Петричейку) і дійшов до Бендер, Ізмаїла та Кілії. Юсуп-ага переміг козаків у вісьми годинах шляху від Ізмаїла, а Конашка втік у Яси, а при звістці про прибуття хана втік до Могильова (Могильов-Подільський), де загинув від рук своїх (українців). Місцем битви були околиці села Табак. Першими почали тікати молдовани, а другими – люди Куницького. Козаки, обравши гетьманом А. Могилу, зазнали втрат і відступили, але не були знищені. Похід С. Куницького був добре висвітлений у європейських джерелах. У краківській німецькомовній реляції повідомлялось про битви козаків із татарами та турками, зокрема про битву при Тілгротині. У іншому німецькомовному польському віснику вказувалось, що козаки вдало воювали у землях Білгородської Орди (Буджаку). У венеційській газеті повідомлялось про перемогу козаків Куницького поблизу Тягині та про здобуття ними багатьох міст. Швейцарська газета розмістила свідчення про знищення 20 тис. кримців. У Відні у 1684 р. був опублікований переклад листа С. Куницького з стислим повідомленням про перемогу. У італійській брошюрі, присвяченій походу, були свідчення про те, що занибнуло 20 тис. татар. Митці Й.-М. Лерх та Й. Ньюпорт присвятили цій події свої гравюри. Про похід С. Куницького писав польський хроніст В. Коховський. Я. Пасек вказував, що король послав Куницького у татарську землю і спустошив її поблизу Кілії. Татари зібрали військо кримців, ногайців, буджакців. Повідомлялось, що він у 1684 р. вдало воював, оскільки основні сили кримців, знаходились в Угорщині. Повідомлялось, що він звільнив багатьох полонених. Поляк повідомляв, що Куницький переміг самого хана, який очолював військо з 30 тис. добірних татарських воїнів. Також про цю кампанію знали у Барселоні. Європейські хроністи однак мовчали про кінцеву поразку козаків. Тільки Ж. – Б. Шерер повідомляв, що у 1684 р. з

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

Немірова Куницький здійснив похід на татар у Білгороді (Аккермані), але побачивши, що татари чисельно переважають козаків, втік, а більшість його війська перебили кримці. Ті, хто зміг врятуватись, вбили його. Про ці події також знав молдовський хроніст Йон Некульче, котрий стисло повідомляв про молдовсько-козацький союз проти татар за правління господаря Ш. Петричейку [77, s. 228-230; 62, с. 318-333; 59; 82, s. 19-42; 74, р. 80; 56; 75; 34, с. 366].

С. Величко повідомляв, що у 1685 р. козаки воювали у міст Рашків та Тягиня. Назустріч йому вийшло ханське військо та С. Куницький з небагатьма козаками врятувався втечею. За даними Самовидця, на початку 1684 р. у Немирові зібрались козаки на чолі з С. Куницьким. Вони прийшли до Волоської землі (Молдавії) до Тегіні та Аккерману. Військо ханського сина виступило проти козаків та небагато з них врятувалось. Г. Грабянка під 1684 р. повідомляв, що призначений королем гетьман С. Куницький прийшов у Білгородську землю (Буджак) та спалив посад міста Тягині. Проти нього виступило ханське військо і він у паніці втік, проте його військо відбилось від татар. Козаки стратили гетьмана за боягузство, коли повернулись на Україну [12; 5; 29; 66, s. 52-66].

Поляк Ян Пасек повідомляв, що у 1686 р. Ян Собеський здійснив похід на Буджак і у Молдові кілька разів бився з ними. У 1691 р. похід Я. Собеського до Молдавії був невдалим. Спочатку війська Речі Посполитої були зупинені буджакцями у Переріти. Війська І. Любомирського зіткнулись з переважаючими силами ворога та не були переможені тільки завдяки вчасній допомозі з боку Яна III Собеського. Далі у 1691 р. загони кримських татар діяли у тилу поляків і тим довелось відступити з Молдови, хоча на деякий час козаки та поляки взяли під свій контроль місто Сороки та заснували фортецю Окопи Святої Трійці, що блокувала доступ до Кам'янця-Подольського. У 1692 р. татари здійснили черговий набіг на Річ Посполиту. У ньому мали брати участь і буджакці.

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

У 1694 р. австрійський імператор Леопольд I привітав Яна III Собеського з перемогою військ поляків та українських правобережних козаків у битві під Аккерманом. На цих подіях треба зупинитись детальніше. У 1693 р. білоцерківський козацький полковник С. Палій у листі Яну III Собеському писав, що не облишить війни проти мусульман. Восени 1693 р. разом з загонами лівобережних проросійських козаків він здійснив напад на околиці Тягині та його воїни кілька днів бились з буджакцями. У 1694 р. компанійці Г. Пашковського та М. Кузьмовського, а також козаки київського полку під керівництвом С. Палія штурмували Очаків. У 1694 р. загони лівобережних козаків Я. Лизогуба воювали у Буджаці. Під час експедиції було знищено 7 поселень. С. Палій користувався співпрацею з польським королем. Козаки та поляки воювали проти турків на Поділлі під час Великої Турецької війни. Самовидець під 1692 р. згадував, що С. Палій воював під Тягинею та здобув Очаків. У листі І. Мазепи від 20 серпня вказано, що С. Палій приходив під Очаків та спустошив його передмістя. У листі від 23 вересня 1694 р. І. Мазепа відзначав похід цього полковника на Буджак. У наступному листі відзначалось, що у листопаді 1694 р. гетьман Правобережної України Самусь здійснив похід на Ханську Україну та погромив українські села, котрі знаходились під протекторатом кримського хана і були недалеко від Буджака. У 1693 р. С. Палій разом з переяславським полком вдерся у район поблизу Тягині та буджакці на чолі з султаном Онитом, котрого літописець вважав братом калги, відступили з українських земель, щоби захистити свої землі. У районі річки Кодими буджакці та козаки почали битву. Обидві сторони зазнали значних втрат. Буджакці не дорахувались 3-4 тис. людей. У 1694 р. турки та кримці бажали вибити поляків із північних районів Молдови. За свідченнями С. Величка, І. Мазепа відправив загін з кількох полків на чолі з Я. Лизогубом війська на Білгородщину (Буджак). Літописець повідомляв, що ці загони разом з С. Палієм вдерлись у цей регіон і взяли паланку Ганкушли (Ханкишли) та спалили місцеві татарські села. Українське військо щасливо повернулось, взявши у полон

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

багатьох буджакців [77, s. 228-230; 22, с. 365-367; 53, с. 61-62; 31; 56; 75; 63, с. 161-162; 62, с. 361-365; 5; 29; 72, s. 286-292; 33, с. 366; 32, с. 76].

У 1695 р. буджакці мали брати участь у великому поході на Галичину. У літопису Самовидця було вказано, що татари дійшли до Львова і винищували населення передмість, аж доки гетьман С. Яблоновський їх не переміг. С. Величко під 1695 р. писав, що татари з Криму та Білгороду (Буджаку) вдерлись до Львівської та Сандомирської земель. Повідомлялось, що вони підійшли у район Львова і проти них вийшов гетьман С. Яблоновський з кількома тисячами войска. Повідомлялось, що татари перемогли поляків, забрали у них гармати та спалили львівські передмістя. Відзначалось, що поляків було 5 тис., а кримців 30 тис. [5; 29; 12; 77, s. 230-233, 244; 62, с. 244-251, 261-267, 363-367, 375-379; 45; 68, s. 458-493].

Смерть Я. Собеського в 1696 р. позбавила Річ Посполиту талановитого полководця та видатного політика. На престол Речі Посполитої був обраний Август-Фридріх II з саксонської династії Веттінів. У 1698 р., на думку Л. Подхородецькі, кримці на чолі з Каплан-Гіреєм у кількості 10-14 тис. напали на Поділля та підійшли до Підгайців. Вже 30 липня 1698 р. у Львові стало відомо про висування татар з Буджаку та їхню зупинку поблизу Цецори, де воно об'єдналось з молдованами та волохами. 30 серпня надійшли відомості про те, що кримці зупинились кошем у Бучинові поблизу Тернополя. Повідомлялось про присутність двох солтанів, тобто двох огланів Гіреїв.

7 вересня 1698 р. кримці почали висуватися у район битви з короним військом. Поблизу Підгайців знаходилось 6 тис. поляків Ф. К. Потоцького. Поляки повідомляли про те, що Каплан-Гірей керує військом у 60 тис. С. Яблоновський рушив до Підгайців з-під Зборова, а потім Монастирища. На момент битви кримці стояли на річці Стрипі. Там татари атакували обоз та табір поляків. Поляки скоректували свої дані і вказували, що у районі битви 30 тис. воїнів на чолі Каплан-Гіреєм. Щ. Потоцький повідомляв після битви, що ще одна частина татар стоїть поблизу Коломиї, Станіславова, Тисемниці і

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

нараховує 25 тис. Ще одна частина кримців стояла у Кам'янця-Подільського. Сам король з військом не поспішав. Ще в одному польському джерелі згадувалось 40 тис. татар.

Навесні 1698 р. з військом під Кам'янець-Подільський прибув Хаджі-Гірей. Кам'янець-Подільський тоді належав Османам, а король під час битви С. Яблоновського з кримцями під Підгайцями знаходився у районі Львова та Бережан. Перемога була відносною, а кримці відступили з ясирем. Від планів здійснити похід у причорноморські степи полякам довелось відмовитись.

У 1699 р. нуреддін Газі-Гірей на чолі буджакців здійснив великий набіг на Річ Посполиту. Проте за умовами Карловицького миру Османи зобов'язали повернути людей з ясиру захопленого на Західній Україні, чим той був дуже недоволений. Звільнення полонених викликало невдоволення у Буджаці. Того ж року проти Кримського ханства повстав буджацький сераскер Газі-Гірей. Він звернувся до росіян з проханням прийняти його у російське підданство. Розрахунок був на те, що реальна залежність від Османів та Кримського ханства буде замінена на формальну залежність від росіян [77, s. 230-233, 244; 81, s. 14-23, 111-126, 159, 161-172; 71, s. 86-88; 34, с. 366; 33, с. 76].

Переговорами з буджакцями займався І. Мазепа через якого Петро I вирішував справи з татарами. У документах цього гетьмана є інформація про відносини Гетьманщини з Буджаком. У листі С. Палія І. Мазепі від 31 травня 1699 р. автор повідомляв про приїзд молдованина В. Агменя, котрий повідомляв, що кримський хан наказав своїм військам йти на Буджак, а причиною походу було те, що буджакці взимку 1698–1699 рр. здійснили набіг на Покуття, Підгор'я та район Самбора. Вони продавали полонених туркам. У листі І. Мазепи Петру I від 27 листопада 1699 р. повідомлялось, що бей з Ширинів підняв заколот у Буджаці. У листі від 13 грудня 1699 р. повідомлялось, що заколотники взяли в облогу нуреддіна та Каплан-Гірея у Кілії. У листі І. Мазепи Головіну згадувалось, що головний мірза Буджака просив про те, щоб Буджацьку Орду прийняли у російське підданство. У листі

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

від 8 травня 1700 р. І. Мазепа повідомляв, що три ногайських мірзи знову просили про підданство росіянам. У листі від 22 липня вказано, що мірзи відправили шість послів. У листі від 26 липня повідомляли про прибуття послів буджакців і просили надати кочів'я на Південному Бузі та Інгулі. У листі від 20 серпня вказано, що буджацькі послі знаходились у І. Мазепа. Султан відповів відмовою та погрожував їм переселенням до Криму. Газі-Гірею ж було наказано переселитися до черкесів. У 1701 р. Девлет-Гірей II із значним військом вступив у Буджак. Більшість бунтівників залишили Газі-Гірея. Проте це не означало припинення буджацького сепаратизму. У 1706 р. буджакці просили турецького султана позбавити кримського хана влади над Буджаком [45, с. 157-161].

Таким чином, ми дійшли наступних висновків. Буджацька Орда виокремлювалась зі складу Кримського ханства сучасниками вже у XVI ст. Її населення підтримувало опозиційних кримським ханам Ахмед-Гірея та Іслам-Гірея. З переселенням значної маси ногайців до Буджаку на початку XVII ст. сепаратистські тенденції тільки посилились. Свого апогею вони досягли за правління Кантемір-мірзи. Цей ногайський вождь активно втручався у кримські справи, використовуючи ворожнечу між окремими Гіреями. Він проводив активну антипольську політику, здійснюючи набіги на кордони Речі Посполитої. У багатьох походах він діяв вдаліше ніж кримські хани і опинився у фаворі в Османів. Тривалий час турецький султан підтримував сепаратизм та діяльність Кантемір-мірзи. Тільки коли Кантемір почав загрожувати перебуванню Кримського ханства у сфері османського впливу, його усунули. Наступний сплеск сепаратизму відбувся в 1699–1701 рр., коли Газі-Гірей зробив спробу перейти у російське підданство через контакти з Іваном Мазепою. Буджакці як правило брали участь у більшості важливих кампаній, зокрема під час Хмельниччини, турецько-польських війн, конфліктів у дунайських князівствах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Боплан Г. де Л. Опис України / Г. де Л. Боплан. – Львів, Каменяр. – 1990. – 301 с. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/boplan/opys.htm>
2. Броневский М. Описание Крыма (Descriptio Tatariae) М. Броневского / М. Броневский // Записки Одесского Общества Истории и древностей. – Т. 6. – Одесса, 1867. – Режим доступу : <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Krym/XVI/Bronevskij/frameset.htm>
3. Заки Валиди Тоган. Восточно-европейская политика Тимура / Валиди Тоган Заки // Золотоордынская цивилизация. – Вып. 3. – Казань : Изд-во «Фэн» АН РТ, 2010. – С. 209–225.
4. Величко С. В. Літопис. Т. 1. / С. В. Величко. – К., Дніпро, 1991. – 371 с. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/velichko/vel.htm>
5. Величко С. В. Літопис. Т. 2. / С. В. Величко. – К., Дніпро, 1991. – 642 с. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/velichko/vel.htm>
6. Вирський Д. І. Річпосполитинська історіографія України (XVI – перша половина XVII ст.). Ч. 1. / Д. І. Вирський. – К., Інститут історії України, 2008. – 502 с.
7. Вирський Д. І. Річпосполитинська історіографія України (XVI – перша половина XVII ст.). Ч. 2. / Д. І. Вирський. – К., Інститут історії України, 2008. – 466 с.
8. Гайворонский Л. Повелители двух материков. Т. II. Крымские ханы первой половины XVII века в борьбе за самостоятельность и единовластие / Л. Гайворонский. – Киев-Бахчисарай : Майстерня Книги, Оранта, 2009. – 272 с.
9. Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії / Олександр Гваньїні. – К. : Вид. дім Києво-Могилянська Академія, 2009. – 1008 с.
10. Гизер С. Н. Кантемир-мурза – предводитель Буджакской Орды. Страницы биографии / С. Н. Гизер // Лукомор'я : археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. – Вип. 3. – Одесса ; Вид-во Одеського

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

національного університету ім. І. І. Мечнікова, 2009. – С. 214–235. – Режим доступу : <http://5fan.info/rnaatyjgemeratyjge.html>

11. Гордон Патрик. Дневник, 1635–1659 / Патрик Гордон. – М. : Наука, 2005. – 278 с. – Режим доступу : <http://www.vostlit.info/Texts/rus13/Gordon/frametext12.htm>

12. Грабянка Г. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / Г. Грабянка. – К., Знання, 1992. – 192 с. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/grab/hrab.htm>

13. Грекул Ф. А. Славяно-Молдавские летописи XV–XVI вв. / Ф. А. Грекул. – М. : Наука, 1976. – 151 с.

14. Григоре Уреке. Летописецул цэрий Молдовой / Уреке Григоре. – Кишинев : Картя Молдовеняскэ, 1971. – 277 п.

15. Дарбинян М. О. Симеон Лехацы о странах Юго-Восточной Европы / М. О. Дарбинян // Восточные источники по истории народов Юго-восточной и Центральной Европы. – Т.1. – М. : Наука, 1964. – С. 253–275.

16. Два дневника татарских нападений на Русь в 1618 и 1624 гг. Перевод Е. Каретина. – Режим доступу : http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Polen/XVII/1600-1620/Dnevn_tat_nabeg/text.phtml?id=12465

17. Десей О. Обоснование Актава из Золотой Орды в Оттоманской Империи во времена Ыылдырыма Баязида / О. Десей // Золотоордынская цивилизация. – Вып. 3. – Казань : Изд-во Фен АН РТ, 2010. – С. 202–209.

18. Дмитрий Кантемир. Описание Молдавии / Дмитрий Кантемир. – Кишинев : Картя молдовеняскэ, 1973. – Режим доступу : <http://www.vostlit.info/Texts/rus4/Kantemir/frametext1.htm>

19. Добролюбський А. О. Кочовики південно-західної України в X–XVII століття / А. О. Добролюбський, І.О. Смирнов. – К.-Миколаїв : Іліон, 2011. – 172 с.

20. Жан ле Люк. Описание Перекопских и ногайских татар, черкесов, мингрелов и грузин / Жан де Люк. – Режим доступу :

<http://crimeanbook.com/blog/2010/12/25/zhan-de-lyuk-opisanie-perekopskix-i-nogajskix-tatar-cherkesov-mingrellov-i-gruzin%E2%80%A6/>

21. Иванич М. Трансильванские пленники в Крымском ханстве в 60-е годы XVII века / М. Иванич // Государственность, дипломатия, культура в Центральной и Восточной Европе. – М., Институт славяноведения РАН, 2005. – С. 126–134.

22. История Румынии. – М. : Издательство «Весь Мир», 2005. – 680 с.

23. Каменаці Агоп и Аксент Каменацкая хроника // Гаркавец А. Н. Кыпчакское письменное наследие. Т. 1. Каталог и тексты памятников армянским письмом. – Алматы, Деш-и-Кыпчак, 2002. – Режим доступа : <http://www.vostlit.info/Texts/rus9/Kamenec/text2.phtml?id=648>

24. Мирон Костин. Летописецул Цэръй Молдовой де ла Аарон-воды ынконаче / Мирон Костин. – Кишинеу : Картя Молдовэняскэ, 1972. – 321 п.

25. Мицик Ю. Абаза-паша та його невдалих похід на Кам'янець-Подільський у 1633 р. / Ю. Мицик // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка, 2010. – С. 5–19

26. Мицик Ю. А. Джерела з історії національно-визвольної війни українського народу. Т.1 (1648–1649) / Ю. А. Мицик. – К. : Вид-во Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2012. – 680 с.

27. Мицик Ю. А. Джерела з історії національно-визвольної війни українського народу. Т.2 (1650–1651) / Ю. А. Мицик. – К. : Вид-во Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2013. – 704 с.

28. Литвин Михалон. О нравах татар, литовцев и москвитян / Литвин Махалон. – М. : Издательство МГУ, 1994. – 151, [3] с. – Режим доступа : <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Litvin/frametext1.htm>

29. Літопис Самовидця. – К. : Наукова думка, 1971. – 208 с. – Режим доступа : <http://litopys.org.ua/samovy/d/sam.htm>

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

30. Наїма М. Гюсейнові города у витягу історій із заходу та сходу / М. Наїма. – К. : Вид-во Жуковського, 2016. – 288 с.
31. Негри А. Извлечение из турецкой рукописи Общества, содержащей историю крымских ханов / А. Негри // Записки Одесского Общества Истории и Древностей. Т. 1. Одесса : Городская типография, 1844. – Режим доступа : http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Krym/XV/Tur_ruk_obsch/text.phtml?id=5430.
32. Остапчук В. Хроника Реммаля Хаджи История Сагиб-Гереея как источник по крымско-татарским походам / В. Остапчук // Источниковедение истории Улуса джучи (Золотой Орды). От Калки до Астрахани. – Казань : Институт истории им. Ш. Марджани, 2001. – С. 391–421.
33. Паламарчук С. В. Буджацькі татари як історичне поняття / С. В. Паламарчук // Записки історичного факультету. – Вип. 9. – Одеса : Вид-во Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова, 1999. – С. 72–77.
34. Паламарчук С. В. Тюрки Буджака в епоху Позднего Средневековья / С. В. Паламарчук // Степи Европы в эпоху Средневековья. Т. 1. – Донецк : ДонГУ, 2000. – С. 361–367.
35. Шарль де Пейсонель. Записки о Малой Татарии / Шарль де Пейсонель. – Дніпропетровськ, Герда, 2009. – 88 с.
36. Пенской В. В. Военный потенциал Крымского ханства в конце XV – начале XVII в. / В. В. Пенской // Восток. – № 2. – М. : Институт востоковедения РАН, 2010. – С. 56–66.
37. Пименов Н. Описание Черного моря и Татарии, составил доминиканец Эмиддио Дортелли д'Асколи, префект Каффы, Татарии и проч. 1634 / Н. Пименов // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. XXIV. – Одесса : Экономическая типография и литография, 1902. – Режим доступа : <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Krym/XVII/1620-1640/Askoli/frametext.htm>.

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

38. Руссев Н. Молдавия в темные века : материалы к осмыслению культурно-исторических процес сов / Н. Русев // *Stratum Plus*. – № 5. – СПб.-Кишинев : Высшая Антропологическая Школа, 1999. – С. 379–407.

39. Руссев Н. Д. Золотая Орда на Нижнем Дунае / Н. Д. Русев // *Золотоордынская цивилизация*. – Вып. 2. – Казань : Изд-во Фэн АН РТ, 2009. – С. 90–103.

40. Санин Г. А. Россия, Украина, Трансильвания в системе международных отношений середины XVII в. / Г. А. Санин // *Государственность, дипломатия, культура в Центральной и Восточной Европе*. – М. : Институт славяноведения РАН, 2005. – С. 100–125.

41. Серета А. Силистренско-Очаковският еялет през XVIII – нач. на XIX ст. : административно-териториално устройство, селища и население е Северозападното Причерноморье / А. Серета. – София : Дио Мира, 2009. – 262 с., [7] л.

42. Смолий В. Петро Дорошенко. Політичний портрет / В. Смолий, В. Степанков. – К., Темпора, 2011. – 632 с.

43. Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII века / В. Д. Смирнов. – Одесса : Университетская типография, 1887. – V. XXXV. – 769 с.

44. Смірнов І. О. Виникнення та утворення Буджацької Орди XVI–XVII ст. / І. О. Смірнов // *Записки історичного факультету*. – Вип. 9. – Одеса : Вид-во Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова, 1999. – С. 33–40.

45. Станіславський В. В. До історії взаємин Війська Запорізького з Буджацькою Ордою в 1699–1700 рр. / В. В. Станіславський // *Надчорномор'я у IX ст. до н.е. – XIX ст. н.е.* – К. : Інститут історії НАН України, 2008. – С. 157–162.

46. Станіславський В. Військо Запорізьке у воєнному протистоянні й мирних переговорах з Кримським ханством у світлі даних з документів Івана

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

Мазепи 1691–1694 рр. / В. Станіславський // Гетьман Іван Мазепа : постать, оточення, епоха. – К. : Інститут історії НАН України, 2008. – С. 185–208.

47. Стрийковський Мацей. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси / Мацей СТрийковський. – Львів : Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, 2011. – XII, 1084 с.

48. Тасин Джемиль. Татари Добруджи и Буджака / Джемиль Тасин // Золотоордынская цивилизация. – Вып. 1. – Казань : Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2013. – С. 164–176.

49. Трепавлов В. В. История Ногайской Орды / В. В. Трепавлов. – М. : Восточная Литература, 2002. – 752 с.

50. Тунманн И. Крымское ханство / И. Тунманн. – Симферополь : Таврия, 1991. – Режим доступу : <http://www.vostlit.info/Texts/rus5/Tunmann/frameset.htm>

51. Туранли Ф. Літописні твори М. Сенаї та Г. Султана як історичні джерела / Ф. Туранли. – К. : Вид-во Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2000. – 332 с.

52. Туранли Ф. Тюркські джерела до історії України / Ф. Туранли. – К. : Вид-во Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2010. – 368 с.

53. Туранли Ф. Архівні документи до історії України : проблема методології дослідження / Ф. Туранли // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 53. – Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2011. – С. 55–65.

54. Федорук Я. Українсько-польська війна в політиці Кримського ханства, Росії і Придунайських князівств (кінець 1654 – початок 1655 рр.) / Я. Федорук // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет імені Івана Огієнка, 2011. – Вип. 2. – С. 83–100.

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

55. Хайдарлы Д. Молдавия и Крымское ханство 1718–1774 / Д. Хайдарлы // Stratum Plus. – № 6. – Кишинев-Бухарест-СПб. : Высшая Антропологическая школа, 2003. – С. 244–319

56. Халим Гирай Султан. Розовый куст ханов или история Крыма. – Симферополь : Доля, 2004. – 288 с.

57. Худайбердыева К. П. К проблеме изучения религиозных верований ногайцев / К. П. Худайбердыева // Спадщина Омеляна Прицака і сучасні гуманітарні науки Матеріали міжнародної конференції. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 296–303.

58. Шабашов А. В. Центральноеазиатские древности Буджака (к вопросу о соотношении родоплеменного состава ногайцев Буджакской Орды и государства кочевых узбеков) / А. В. Шабашов // Лукомор'я : археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. – Вип. 1. – Одеса ; Вид-во Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова, 2007. – С. 114–131.

59. Шерер Ж.-Б. Літопис Малоросії або історія козаків-запорожців та козаків України, або Малоросії / Ж.-Б. Шерер. – К., Український письменник, 1994. – 311 с. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/scherer/sher.htm>.

60. Челеби Эвлия. Книга путешествия. Вып. 1. Земли Молдавии и Украины / Эвлия Челби. – М. : Восточная литература, 1961. – 338 с. – Режим доступу : <http://www.vostlit.info/Texts/rus8/Celebi3/text2.phtml?id=1728>
<http://www.vostlit.info/Texts/rus8/Celebi3/text5.phtml?id=1731>

<http://www.vostlit.info/Texts/rus8/Celebi3/text7.phtml?id=1733>

<http://www.vostlit.info/Texts/rus8/Celebi3/text10.phtml?id=1736>

<http://www.vostlit.info/Texts/rus8/Celebi3/text11.phtml?id=1737>.

61. Чухліб Т. Зимовий похід 1683/1684 рр. українського козацтва проти Османів до причорноморського степу / Т. Чухліб // Надчорномор'я : студії з історії та археології (з IX ст. до н.е. по XIX ст. н.е.). – К., Інститут історії України, 2008. – С. 163–180.

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

62. Чухліб Т. Козаки та яничари. Україна в християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 років / Т. Чухліб. – К. : Києво-Могилянська Академія, 2010. – 446 с.

63. Яворницький Д. История запорожски казаков. Т.2 / Д. Яворницький. – К. : Наукова думка, 1990. – 660 с. – Режим доступу : <http://www.cossackdom.com/book/bookyvor/izk2/index.html>.

64. Joachima Bielskiego dalszy ciąg Kroniki polskiej, zawierającej dzieje od 1587 do 1598. – Warszawa : Nakladem i Drukiem S. Orgelbranda ksiegarza i typografia, 1861. – 311 s. – Режим доступу : http://books.google.com.ua/books?id=HLMZAAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

65. Kronika Polska Marcina Bielskiego. – Т.3. – Księga VI. – Sanok : Naklad i druk Karola Polaka, 1856. – S. 1223-1790, LXXV с.

66. Chowaniec Cz. Sobieski wobec Tatarszczyzny 1683–1685 / Cz. Chowaniec // Kwartalnik Historyczny. – R. 42. – Lwow : Towaryszstwo Historyczne, 1928. – S. 62–66.

67. Erlicz 1853. Latopisiec albo Kroniczka Joachima Jerlicza. – Т. 1. – Warszawa : W drukarni Wienhoebera, 1853. – Режим доступу : http://books.google.com.ua/books?id=tkghAQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

68. Finkel L. Napad tatar na Lwow w r. 1695 / L. Finkel // Kwartalnyk Historyczny. – R. 4. – Warszawa, 1890. – S. 458–493. – Режим доступу : <http://www.sbc.katowice.pl/dlibra/doccontent?id=9870&dirids=1>.

69. Gemil T. L'evolution des limites de l'habitat des tatars nogai au sud-est de la Moldavie / T. Gemil // Revue Roumaine din Histoire. – Т. XXXV. – Bucuresti : Editions de l'Academie de la Republique Socialiste de Roumanie, 1996. – P. 149–152.

70. Gemil T. Relațiile româno-otomano-tătare și problema «hotarului lui Halilpașa» / T. Gemil // Politică, Diplomația, Război. Profesurul Gheorghe Buzatu la 70 de ani. – Craiova : Editura Universitatea Craiova, 2009. – P. 93–100.

71. Gliva A. Problema jasyru w dziejach Rzeczy Pospolitej. Negocjacje komisarzy delegacji Polsko-Litewskiej z urzednikami Osmanskimi i Tatarskimi pod Kamiencem Podolskim w 1699 r. / A. Gliva // Україна і Велике князівство литовське в XIV–XVIII ст. : політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини у загальноєвропейському вияві. – К. : Інститут історії України, 2013. – С. 86–88.

72. Jablonowski – Stanisława Jablonowskiego dyaryusz napadu tatarskiego z r. 1692 // Kwartalnik Historyczny. – R. 4. – Warszawa, 1890. – S. 286–294. – Режим доступу : <http://www.sbc.katowice.pl/dlibra/doccontent?id=9870&dirids=1>

73. Kolodziejczyk D. The Crimean khanate and Poland-Lithuania : international diplomacy on the European periphery (15th – 18th century) : a study of peace treaties followed by annotated documents / Kolodziejczyk D. – Leiden-Boston : E.J. Brill, 2011. – XXXVI, 1109 p.

74. Neculce Ion. Letopisețul Țării Moldovei. O samă de cuvinte / Ion Neculce. – Chișineu-București : Litera Internațional, 2001. – 416 p.

75. Pasek J. C. Pamietniki / J. C. Pasek. – Режим доступу : <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/pamietniki.html>.

76. Pauli Piasecii. Chronica gestorum in Europa singularium ... : Accurate ac fideliter conscripta ad Annum Christi, MDCXLVIII / Piasecii Pauli. – Cracoviae : Typis expressa, 1648. – Режим доступу : http://books.google.com.ua/books?id=KeZKAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

77. Podhorodecki L. Chanut Krymski i jego stosunki s Polska / L. Podhorodecki. – Warszawa : Ksiazka i wiedza, 1987. – 359 s.

Я. Пилипчук. Політична історія Буджацької Орди у XVI–XVII ст.

78. Salwandy Narcisse Achille de. Dzieje panowania Michala Wiszniowieckiego krola polskiego. Wielkiego x. litewskiego. – Lwow, 1849. – 74 s. – Режим доступу : <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=3595&dirids=1>.

79. Jakub Sobieski. Commentariorum Chotinensis belli libri tres / Jakub Sobieski. – Warszawa, 1646. – 198 s. – Режим доступу : http://books.google.com.ua/books?id=cTpNAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

80. Twardowski S. Wojna domowa z Kozaki, Tatarzy, Moskwa, potom szwedami i z Węgry przez lat dwanaście za panowania Najjasniejszego Jana Kazimierza Krola Polskiego / S. Twardowski. – Calissii : Typis Collegii Callissiensis, 1681. – 284 s.

81. Wojtasik J. Podhajce, 1698 / J. Wojtasik. – Warszawa, Bellona, 1990. – 183 s.

82. Urbanski T. Rok 1683 na Podolu, Ukraine, Moldawii: szkic historyczny z czasow panowania Jana III Sobieskiego / T. Urbanski. – Lwow : Nakladem Akademueckiego kolka we Lwowe, 1907. – 50 s. – Режим доступу : http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=31115&from&dirids=1&ver_id=148060&lp=54&QI=45CA423B29EFCEFA179649C741021622-26.

Данная статья посвящена политической истории Буджацкой Орды в XVI–XVII вв. Буджакская Орда выделялась из состава Крымского ханства современниками уже в XVI в. Ее население поддерживало оппозиционных крымским ханам Ахмед-Гирея и Ислам-Гирея. С переселением значительной массы ногайцев к Буджака в начале XVII в. сепаратистские тенденции только усилились. Своего апогея они достигли в правление Кантемир-мирзы. Этот ногайский вождь активно вмешивался в крымские дела, используя вражду между отдельными Гиреями. Он проводил активную антипольскую политику, совершая набеги на границы Речи Посполитой. Во многих походах он действовал удачнее чем крымские ханы и оказался в фаворе у Османов. Долгое время турецкий султан поддерживал сепаратизм и деятельность Кантемир-мирзы. Только, когда Кантемир начал угрожать пребыванию Крымского ханства в сфере османского влияния, его устранили. Следующий всплеск сепаратизма состоялся в 1699–1701 гг., когда Гази-Гирей попытался перейти в русское подданство через контакты с Иваном Мазепой. Буджакцы как правило участвовали в большинстве важных кампаний, в том числе при Хмельниччине, турецко-польских войн, конфликтов в дунайских княжествах.

Ключевые слова: Буджакская Орда, Буджак, татары, ногайцы, Кантемир-мирза, Крымское ханство.

This papers is devoted on the political history Bugeac Horde in XVI–XVII centuries. Bugeac Horde Khanate separated from the Crimean Khanate already in the XVI century. It's population supported the opposition Crimean khans by Akhmed-Gheray and Islam-Gheray. Separatist tendencies supported to migration of large masses of Nogays to Bucak in the early XVII century. They reached it's climax during the reign Cantemir Mirza. This leader of Nogays actively intervened in the deals of Crimean khanate using the enmity between individual Gheray. He pursued an active anti-Polish policy making raids on the borders of the Polish-Lithuanian Commonwealth. He acted many campaigns more successful than he acted Crimean khans. He was in favor of Osman. Turkish sultan supported separatism and activities Cantemir Mirza for a long time the. Cantemir Mirza executed, when he started to threaten stay in the Crimean Khanate in sphere of Ottoman influence. Next wave of separatism took place in 1699–170. Gazi-Gheray attempted pass into Russian citizenship through contact with Ivan Mazepa. Bugeaceans involved in armies of Crimean khanate in most major campaigns, particularly during the Khmelnychchyna, the Turkish-Polish wars and conflicts in the Danubian principalities.

Keywords: *The Bugeac horde, Bugeak, Tatars, Nogays, Kantemir, the Crimean Khanate.*